

7. Гак В. Г. Французско-русский фразеологический словарь / Владимир Григорьевич Гак. – М. : Гос. изд-во иностранных и национальных словарей, 1963. – 1111 с.
8. Дубровина К. Н. Энциклопедический словарь библейских фразеологизмов / Кира Николаевна Дубровина. – М. : Флинта : Наука, 2010. – 808 с.
9. Энциклопедический словарь крылатых слов и выражений / В. В. Серов. – М. : Локид-Пресс, 2005. – 880 с.
10. Dictionnaire d'expressions et locutions / A. Rey, S. Chantreau. – P. : Le Robert, 2007. – 1120 p.
11. Maloux M. Dictionnaire des proverbes / Maurice Maloux. – P. : Larousse, 2006. – 628 p.
12. Papin Y. D. Trésors des expressions bibliques et mythologiques / Yves D. Papin. – P. : Belin, 1989. – 240 p.

ЕТИМОЛОГІЗАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ТА ІНШИХ СТІЙКИХ ЗВОРОТІВ (на матеріалі англійських текстів малого жанру)

ТИМЧУК О. Т.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

Різного роду експресивно-стилістичні трансформації стійких мовних зворотів – власне фразеологічних одиниць (далі – ФО), прислів'їв та приказок, крилатих висловів, неоднослівних термінів і власних назв, різноманітних мовних кліше, формул мовного етикету та ін. служать виявом семантико-стилістичного явища гри слів у його широкому розумінні [див. про гру слів: 9]. Це явище не обмежується тільки обігриванням мовних одиниць на лексичному рівні, як про це можна було б судити із самого терміна, а діє також на інших структурних рівнях мови. Хоча форми вияву словесної гри на рівні фразеології є досить поширеними й різноманітними, досліджені вони у меншій мірі, ніж на фонетичному та лексичному рівнях, що і зумовило актуальність обраного дослідження.

Метою дослідження є вивчення особливостей семантико-структурної організації конструкцій з елементами гри слів на фразеологічному рівні англійської мови. Завдання полягають у тому, щоб описати особливості функціонування семантико-стилістичного явища гри слів на рівні фразеології англійської мови; простежити функціонування цього явища в мові текстів малого жанру (короткі гумористичні оповідання, анекдоти, загадки).

У сучасній мовознавчій літературі експресивно-стилістичні трансформації стійких мовних зворотів позначається кількома термінами: фразеологічні трансформації, модифікації, перетворення, дефразеологізація, семантичні зрушення. Так, зокрема, Г. В. Кузнецова семантичне зрушення у ФО розуміє як “контекстуально детерміновану зміну семантики ФО на основі модифікації її зовнішньої та внутрішньої форми” та виділяє п'ять основних видів семантичних зрушень:

- розширення компонентного складу ФО;
- скорочення компонентного складу ФО;
- заміну компонентів ФО;
- певні граматичні явища усередині ФО;
- контекстуальне переосмислення ФО [4, с. 169].

Л. О. Потенко до найпоширеніших типів фразеологічної трансформації відносить: 1) заміну (ампліфікацію) одного або декількох лексичних компонентів ФО; 2) розширення фразеологізму за рахунок введення додаткового компонента або компонентів; 3) скорочення або усічення ФО; 4) комбіновані зміни або контамінацію фразеологізмів, а також зазначає, що “в мовленні постійно спостерігаються спонтанні перетворення значення і форми фразеологічних одиниць, зумовлені їх функціонально-семантичними властивостями як особливих експресивних одиниць мовної номінації. Прийоми, які використовуються для посилення емотивності, модифікації предметно-логічного компонента фразеологічних одиниць, призводять до оказіональних перетворень їх семантичної структури” [6, с. 52–53].

На рівні різноманітних стійких мовних зворотів явище обігравання мовних одиниць має декілька форм вияву. У нашій науковій розвідці розглянемо такі процеси, як “етимологізацію” стійкого звороту та поєднання в контексті зв’язаного і вільного словосполучень.

“Етимологізація” стійких мовних зворотів – це явище жартівливо-іронічного осмислення, своєрідної етимологізації з настановою на дотепність стійких сполучень слів (з можливою модифікацією форми) за зразком відповідних синтаксичних (вільних) сполучень, у відповідності до внутрішньої форми останніх. Щодо семантичних відношень між фразеологізованим і однозвучним синтаксичним (вільним) сполученням слів, то їх звичайно розглядають як омонімічні (наприклад: “Омонімія спостерігається і в тому випадку, коли фразеологічний зворот збігається за формою з вільною синтагмою” [1, с. 191], як міжрівневу омонімію [7, с. 286; див. також: 2]). Як пише В. П. Ковальов, “це зведення в контексті фразеологізму і однакового за своїм складом вільного сполучення слів, внаслідок чого виникає зіткнення двох мовних рівнів – фразеологічного і лексичного” [3, с. 64]. Огляд цих питань див. також у праці Л. Г. Скрипник [8, с. 208].

“Етимологізація” стійких мовних зворотів може реалізовуватися в кількох варіантах: у контексті фігурує тільки стійке сполучення слів, а корелятивна одиниця синтаксичного рівня лишається “за кадром”, словесно не виражається в розрахунку на мовну компетенцію читача (слухача). Унаслідок цього виникає семантична двоплановість стійкого сполучення слів, коли воно “одночасно сприймається у двох планах – у прямому, вільному і в переносному, фразеологічному” [3, с. 64]. Наприклад:

Wife: “I’m going to give you a piece of my mind”.

Hubby: “Just a small helping, please” [12, с. 112], пор. to give smb. a piece of one’s mind “відверто висловитися”;

“I’d hate to be in your shoes,” said a woman yesterday, as she was quarreling with a neighbour. “You couldn’t get in them,” sarcastically remarked the neighbour [12, с. 114], пор. to be in one’s shoes “поставити себе на чиесь місце”;

*“The doctor said he’d **have me on my feet** in a fortnight”.*

“And did he?”

“Sure, I’ve had to sell my automobile” [12, с. 76], пор. to have (get) smb. On one’s feet “поставити на ноги”.

Рідше трапляється обігрування в протилежному спрямуванні – від вільного до зв’язаного сполучення слів, наприклад:

When the Soviet forces were already advancing through Germany in 1944, a fascist young officer who had just finished a military school was going to the front. Before that he went to the tailor’s shop to have his uniform fitted. When it was ready he tried it on and shouted at the tailor: “What’s the matter? The uniform is not good for combat! Don’t you know that it is my combat uniform?”

“Yes, I do, Herr Lieutenant, but I don’t know why you do not like it!” answered the frightened tailor.

*“Because I cannot **raise my hands** in it!” said the brave soldier [11, с. 114];*

“Did you ever notice how easily barbers get acquainted?”

“How do you account for it?”

*“Because they never hesitate **to scrape an acquaintance**” [12, с. 115], пор. to scrape an acquaintance “нав’язуватися на знайомство“ і to scrape “голити”;*

*“Why is the crow the bravest of all birds? (It never **shows the white feather**)” [11, с. 114], пор. to show the white feather “злякатися, виявити слабодухість”.*

В останньому випадку (у загадках) особливо увиразнюється характерний для такого обігрування “ефект обманутого сподівання” – різка аж до комічності невідповідність між тим, чого може чекати співрозмовник, і тим, що йому реально подають.

У межах цього підвиду виділяється ще одне явище, коли шляхом такого переосмислення зв’язаного значення синтагми як синтаксично вільного відбувається не пряме, не буквально повернення до рівня її вихідної семантики, а робиться тільки натяк на таке повернення, дається вказівка на загальну тематичну сферу вживання одного з її членів у прямому значенні. Наприклад:

“The doctor told my wife she should take exercise”.

“And is she doing it?”

*“If **jumping** at conclusions and **running** up bills can be called exercise” [12, с. 107], пор. to jump at (to) conclusions “зробити поспішний висновок”, to run up bills “робити борги”.*

В англійських ідіомах, як і у “композиціях-ідіомах, що є своєрідними семантичними конденсатами (універбатами) корелятивних фразеологічних одиниць, особливо часто виявляється повний відрив компонентів від їхнього первісного (словникового) значення” [5, с. 37]. Спроба “повернути” компонентам їх початкові значення (“етимологізація” конститuentів фразеологічної одиниці) призводить до створення комічного ефекту, що, власне, і є інтенцією автора:

*Diner: “There’s something wrong with these hot **dogs**”.*

Waiter: “Well, don’t tell it to me, I’m only a waiter, not a veterinarian [12, с. 101].

Використання частини ФО у прямому значенні може ускладнюватися заміною компонента фразеологічно зв’язаного словосполучення на омонімічний, наприклад:

When a woman complained to her butcher that his sausages tasted like meat at one end, but like bread crumbs at the other, he replied:

*“Madam, in times like these no butcher can **make both ends meet**”* [12, с. 109], пор. *to make both ends meet* “зводити кінці з кінцями” і *to make both ends meet* “зробити обидва кінці з м’яса”;

When rain falls, does it ever get up again?

In dew time [12, с. 101], пор. *dew* “роса” та *in due time (course)* “в належний час”.

У вищенаведених прикладах обігравання відбувається на двох мовних рівнях: лексичному (використання омонімії) і фразеологічному (надання фразеологізованому сполученню прямого значення). Спостерігаємо також випадки, коли в обігравання втягуються фразеологічний і синтаксичний рівні мови. “При зміні порядку слів – членів словосполучення – трансформації такого виду в ряді випадків можуть займати проміжне становище між рівнями синтаксису і фразеології, оскільки процес розпочинається на фразеологічному, а закінчується на синтаксичному рівні. У разі обігравання в подібних трансформаціях значень фразеологізованого й вільного синтаксичних сполучень дія цього явища набуває фразеолого-синтаксичного характеру” [10, с. 275]. Наприклад:

Poet: Do you think more fire must be put into my poems?

His friend: No, I really think more of your poems must be put into the fire [13, с. 31].

Як засіб привернення уваги до семантики складових компонентів фразеологічної одиниці шляхом асоціювання їх з одно- або близькозвучними словами можна виділити використання явища полісемії, зокрема, при субституції компонента прислів’я *one swallow doesn’t make spring* їх полісемічним відповідником:

“Always remember that one swallow does not make spring”.

*“No, but the **swallows** the size you take can make one **fall** all right”* [12, с. 116], пор. *swallow* “ластівка” і “ковток”; *fall* “осінь” і контекстуальне значення “загинути”.

У вищенаведеному прикладі обігравання увиразнюється ще й співвіднесеністю лексем *spring* і *fall* до одного семантичного поля “пори року”.

Переведення переносного, фразеологізованого значення словосполучень і речень у план їхньої прямої семантики (повністю або частково) може здійснюватися за допомогою введення авторських пояснень, уточнень, ремарок. Таким чином у контексті описово розкривається справжнє розуміння автором того сполучення, що наводиться нібито як зв’язане, – його буквального розуміння як синтаксично вільного. Наприклад:

*“A husband leads **a dog’s life**,” said Mr. Allen.*

“That’s right,” agreed Mrs. Allen. “He growls all day and snores all night” [12, с. 54].

Заслуговують на увагу також випадки переведення у план прямої семантики формул мовного етикету, кліше, вигуків:

During a Christmas exam, one of the questions was:

“What causes a depression?” One of the students wrote:

*“**God knows!** I don’t. Merry Christmas!”*

The exam paper come back with the prof’s notation:

“God gets 100, you get zero. Happy New Year!” [12, с. 8].

Наступний вид обігравання лексичних одиниць на рівні фразеології – це поєднання в одному контексті конструкцій зі зв'язаним (фразеологізованим) і вільним (синтаксичним) значеннями – конструкцій, які можуть бути як близькозвучними і просто синтаксично однотипними, так і (частіше) повністю тотожними за формою. Наприклад:

*“Last week a grain of sand **got into my wife’s eye** and she had to go to a doctor. It cost me three dollars”.*

“That’s nothing. Last week a fur coat got in my wife’s eye and it cost me three hundred” [12, с. 104], пор. *to get into one’s eye* “потрапити в поле зору”;

Two friends met for the first time in several years.

“Well, old man,” one said, “I hear you finally got married. Congratulations, for I also hear you have an excellent and a most accomplished wife”.

*“Yes, indeed,” was the reply. “My wife is accomplished. She is perfectly **at home** in literature, **at home** in art, **at home** in music, **at home** in science, in short – **at home** everywhere, except...”*

“Except what?”

*“Except **at home**”* [12, с. 106], пор. *to be at home* “почуватися як удома”, “добре знати”.

До обігравань такого типу можна віднести і випадок повного формального збігу використання інфінітива у функції обставини мети (*come to fall*) та сталої конструкції *come to do smth. (come to fall)*. Тотожність синтаксично вільної і зв'язаної конструкцій ще більше увиразнюється спільною для обох випадків обставиною місця (*in the river*):

*While a small boy was fishing one Sunday morning he accidentally lost his foothold and tumbled in the creek. As an old man on the bank was helping him out he asked: “How did you **come to fall** in the river, my little man?”*

*“I didn’t **come to fall** in the river. I came to fish,” replied the boy* [12, с. 101].

Таким чином, явище обігравання мовних одиниць на фразеологічному рівні експлікується у декількох формах, серед яких можна виділити “етимологізацію” стійкого звороту, тобто його жартівливе або іронічне осмислення за зразком вільної (синтаксичної) конструкції та поєднання в контексті зв'язаного і вільного словосполучень. До цього ж розряду поєднання конструкцій із зв'язаним і вільним значеннями належать випадки обігравання формул мовного етикету, клішованих виразів на кшталт “*God knows*” та ін. “Етимологізація” ФО може відбуватися як за наявності в контексті лише стійкого звороту, тоді як співвідносна синтаксична конструкція лишається “за кадром”, так і з розкриттям у контексті справжнього розуміння автором змісту того звороту, що наводиться ніби як зв'язане словосполучення.

Обігравання фразеологічних та інших стійких мовних зворотів найчастіше виявляється у текстах малого жанру (короткі гумористичні оповідання, анекдоти, загадки), у назвах газетних і журнальних публікацій, у підписах під малюнками гумористичного характеру, в жартівливо-іронічних імітаціях і переосмисленнях різноманітних закликів, девізів, тостів, формул мовного етикету, крилатих слів, назв відомих художніх творів і т. ін., у дотехах розмовної мови. Воно призводить також до виникнення нових стійких зворотів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Шарль Балли. – М. : Изд-во иностр. лит., 1955. – 416 с.
2. Истомина В. В. Виды омонимических соотношений фразем и переменных словосочетаний / В. В. Истомина // Вопросы лексики и фразеологии современного русского языка. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростов. ун-та, 1968. – С. 158–164.
3. Ковальов В. П. Виразальні засоби українського художнього мовлення / Віктор Павлович Ковальов. – Херсон : ХМВ, 1992. – 125 с.
4. Кузнецова Г. В. Контекстуальне переосмислення фразеологічних одиниць у художньому тексті / Г. В. Кузнецова // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Вип. 17. – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2004. – С. 169–171.
5. Омельченко Л. Ф., Максимчук Н. М., Онищенко І. А. Англійська фразеологічна композиція : соціокультурний аспект / Л. Ф. Омельченко, Н. М. Максимчук, І. А. Онищенко // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія : “Філологія. Педагогіка. Психологія”. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2004. – Вип. 9. – С. 37–41.
6. Потенко Л. О. Фразеологічна трансформація як механізм посилення емотивної виразності мовних одиниць / Л. О. Потапенко // Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія : “Філологія. Педагогіка. Психологія”. – К. : Вид. центр КНЛУ, 2009. – Вип. 18. – С. 51–58.
7. Ройзензон Л. И., Эмирова А. М. Фразеологическая и лексическая омонимия / Л. И. Ройзензон, А. М. Эмирова // Труды Самарканд. гос. ун-та имени Алишера Навои. – Вып. 178 : “Вопросы фразеологии”. – 1970. – С. 286–294.
8. Скрипник Л. Г. Фразеологія української мови / Лариса Григорівна Скрипник. – К. : Наукова думка, 1973. – 280 с.
9. Тараненко О. О. Гра слів / О. О. Тараненко // Культура слова. – 1997. – Вип. 50. – С. 37–41.
10. Тимчук О. Т. Обігрування синтаксичних одиниць і відношень між ними в англійській мові / О. Т. Тимчук // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія : “Філологічні науки”. – Луцьк : ВНУ, 2009. – Вип. 6. – С. 273–276.

ДЖЕРЕЛА ІЛЮСТРАТИВНОГО МАТЕРІАЛУ

11. Лыско С. Д. Читай и говори по-английски / Сарра Давыдовна Лыско. – М. : Воен. изд-во М-ва обороны СССР, 1970. – 224 с.
12. English Humour. – М. : International Relations Publishing House, 1964. – 144 p.
13. Pamukhina L. G., Shakh-Nasarova V. S., Shelkova T. G. You can't do without them / L. G. Pamukhina, V. S. Shakh-Nasarova, T. G. Shelkova. – М. : International Relations, 1969. – 224 p.